

УДК 377:001.195+373.61

Олена Будник

ЕКОНОМІЧНІ ЯКОСТІ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Техніко-технологічні зміни у провідних державах світу потребують від фахівця сучасних компетенцій для участі у виробничому процесі, тому важливими завданнями професійної освіти є забезпечення якісної підготовки та перепідготовки кваліфікованого робітничого потенціалу. Відтак, сучасна економічна криза в Україні, що супроводжується розбалансуванням споживчого ринку, зниженням обсягів виробництва, спекуляцією, детермінує тенденцію падіння зацікавлень продуктивною працею, зростання безробіття особливо серед випускників навчальних закладів. Тому сьогодні гостро постала проблема інтенсифікації роботи з підготовки кваліфікованих молодих спеціалістів, спроможних включитись у перебудову економіки країни, бути конкурентоздатними на ринку праці, формування в них високого рівня господарсько-трудової культури, професійно значущих якостей, готовності самостійно вирішувати виробничі проблеми. Актуальними залишаються питання розвитку професійних характеристик у ринкових умовах не як проблема менеджменту, а “формування в особистості захисних, превентивних механізмів ставлення до ринкового суспільства, позиції активного втручання, особливо через добровільні асоціації, у виклики ринкового суспільства” [14, с. 5].

В умовах ринку робітники зацікавлені продати свою працю якнайдорожче за оптимальних виробничих обставин. Отже, його провідним мотивом виступає економічний інтерес, що спонукає до вивчення, аналізу, оцінювання різноманітних ситуацій господарського життя та прийняття відповідних рішень. В ієрархії професійно значущих якостей майбутнього професіонала чільне місце належить його економічній компетентності, що дозволяє йому не лише ефективно працювати, виготовляти продукцію чи надавати якісні послуги, а й оцінювати їх собівартість, виявляти підприємливість і творчість у вирішенні виробничого завдання.

Проблема формування та розвитку економічного мислення зростаючої особистості в педагогічному контексті висвітлена в наукових працях А. Нісімчука, І. Смолюка, Н. Побірченко, І. Прокопенка та ін. Психологічні аспекти формування і розвитку економічного мислення частково

відображені в дослідженнях таких учених, як Б. Ананьєв, Л. Божович, В. Крутецький, Г. Костюк та інших; теоретико-методичним засадам підготовки майбутніх кваліфікованих робітників присвячено наукові праці сучасних учених: С. Батишева, Г. Васяновича, С. Гончаренка, Р. Гуревича, А. Гуржія, Я. Камінецького, Н. Ничкало, В. Радкевич, О. Щербак та ін.

Мета статті – визначити й охарактеризувати провідні економічні якості як складові професійної готовності майбутнього фахівця.

Досліджуючи проблеми професійної адаптації майбутніх фахівців до динамічних умов праці, Н. Побірченко зауважує, що її головними соціально-психологічними регуляторами виступають “активний сенсорно-перцептивний стан індивідуальних особливостей мислення, емоцій, волі, рис характеру, мотиваційно-потребнісної основи у ставленні особистості до праці” [7, с. 159].

У процесі цілеспрямованої діяльності виявляється весь комплекс властивих людині психічних якостей: інтелектуальних (економічне мислення, здібності), сенсорних (господарське сприймання дійсності), емоційних (переживання, почуття), вольових (наполегливість, здатність долати труднощі) тощо. Будучи складовими будь-якої діяльності, більшість із них не відзначаються нічим специфічним. Виняток складає інтелектуальний компонент. Цілком правомірно дослідники (М. Горлач, І. Іткін, О. Кирилова, Н. Кулакова), характеризуючи провідні чинники ефективного господарювання, використовують поняття “професійне мислення“, “економічне мислення” тощо.

Розглянемо психологічні особливості даного феномена.

Особливості мислення зумовлені характером професійної діяльності людини. У процесуальному плані професійне мислення не відзначається жодною специфікою – у ньому актуалізуються відомі у психології мислительні операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та ін.). А щодо змістової сторони, то воно характеризується тим, що *передбачає оперування відповідними (приміром, економічними) поняттями* (наприклад: природні багатства, собівартість, продуктивність праці, матеріальні цінності, прибуток, виробничі відносини, продукція, сировина та ін.), а отже, й володіння економічними знаннями (фактами, законами, ідеями, теоріями тощо). У цьому – одна з найвиразніших особливостей економічного мислення, зокрема коли воно реалізується у сфері матеріального виробництва.

Господарність – якісна характеристика будь-якої діяльності, незалежно від її конкретного змісту, що може реалізуватися не лише у виробничій, але й в інших (культури, виробництва, духовного життя суспільства) сферах. У кожній із них існує та використовується свій специфічний економічний тезаурус. В окремих видах діяльності (наприклад, навчальній) він значною мірою спрощується і зводиться до оперування найбільш ужива-

ними поняттями: “дешево – дорого”, “вигідно – невигідно”, “доцільно – недоцільно”, “раціонально – нераціонально” тощо. З погляду підприємця, будь-яка установа, незалежно від її призначення та виконуваних соціальних функцій (ПТНЗ, лікувальний заклад тощо), є об’єктом, який “живе своїм економічним життям”. Тому закономірно розвинені країни світу дбають про підвищення рівня економічної компетентності своїх громадян усіма доступними засобами (через телебачення, книги, газети тощо).

Відомі американські економісти (Wilson, Clark) наголошують, що кожна людина “мусить мати якийсь мінімум економічних знань”, оскільки “останнім часом економіка стала предметом загального обговорення” [16, с. 4]. Зарубіжні дослідники також акцентують увагу на проблемі розвитку економічного мислення зростаючої особистості, що слугує невід’ємною умовою її правильного економічного вибору [16, с. 4].

Друга специфічна особливість професійного мислення – його націленість на раціональне предметне перетворення об’єктів, процесів і явищ навколишньої дійсності засобами трудової діяльності, тобто практичної спрямованості на предмет творчої праці. Адже у психологічній науці *діяльність* характеризується як “динамічну систему взаємодій *суб’єкта* зі світом, у процесі яких відбувається виникнення і втілення в об’єкті психічного *образу*” та реалізація опосередкованих ним відносин суб’єкта у предметній дійсності [9, с. 92-93].

За таких умов економічна чи трудова діяльність вимагає не лише максимальної активізації предметних (зовнішніх) особистості, а й розумових (внутрішніх) дій. Аналізуючи характер взаємозв’язків між ними, Л. Виготський зауважує: “...Обидва види діяльності – мислення і реальна дія – не є віддаленими один від одного, непрохідною прірвою; насправді в об’єктивній реальності ми на кожному кроці спостерігаємо перехід думки в дію і дії в думку. Отже, й обидві динамічні системи – більш рухома, пов’язана з мисленням, і менш моторна, пов’язана з дією, – також не є ізольованими одна від одної” [2, с. 249].

Перш ніж приступити до будь-якої діяльності, зокрема професійної, людина обмірковує її мету, зміст, засоби, принципи організації тощо. У свідомості визрівають план, схема певних дій. І, навпаки, будь-яка мислительна операція була б нерезультативною без належного емпіричного досвіду. Як справедливо зазначає Л. Виготський, “прямий рух динаміки від актуальної ситуації до думки був би абсолютно марним і непотрібним, якби не існував і зворотний рух, зворотне перетворення поточної динаміки думки в жорстку й міцну динамічну систему реальної дії. Складність виконання низки домагань ... пов’язана з тим, що динаміку думки з її плінністю та свободою потрібно перетворити в динаміку реальної дії” [10, с. 129-138].

Органічний взаємозв'язок внутрішніх (мислительних) дій із зовнішніми (практичними) та їхня взаємозумовленість – характерні риси специфіки економічного (професійного) мислення.

Третя його особливість виявляється у *раціоналізмі* – завжди спрямовується на пошук оптимального варіанта організації виробничої чи іншої діяльності, тобто такого, який забезпечує максимально можливі за даних умов результати, мінімально затративши кошти і людські зусилля (наявні природні чи виробничі ресурси, матеріали, енергію тощо). Наприклад, в економіці природокористування чинниками організації трудової діяльності людини визначено територіальне розміщення, обсяги, запаси, вартість, господарське значення, техніка видобування та відновлення всіх типів природних ресурсів тощо. Саме в доцільному економічному виборі означених характеристик і виявляється раціоналізм мислення та відповідної діяльності кваліфікованого робітника.

Ще одна особливість економічного мислення тісно пов'язана з попередньою та позначена *економністю*, що передбачає вміння забезпечити високоефективність і продуктивність праці за мінімальних затрат коштів, часу, людських ресурсів тощо. Сьогодні країни світу прагнуть до економного використання сировини, матеріалів, енергетичних ресурсів. У їхньому економічному житті утверджується прогресивна тенденція максимального задоволення людських потреб ціною найменших матеріальних витрат, що потребує вирішення низки завдань господарського спрямування.

Американські дослідники Daughtrey, Ristau, DeBrum наголошують на необхідності оволодіння кожним громадянином країни доступною системою економічних знань і вмінь. “...Щодня ми зустрічаємось із суперечністю між необмеженими бажаннями й обмеженими можливостями”, у чому, на думку дослідників, полягає сутність головної економічної проблеми. Тому “потрібно бути економними у використанні обмежених ресурсів, водночас максимально задовольнити безмежні бажання. Ми повинні навчитися вибирати з того, що можемо собі дозволити” [15, с. 9-10].

Відтак, особливістю економічного мислення слугує його *етнічне забарвлення*, оскільки базується на врахуванні специфічних ознак того чи іншого народу, зокрема географічного положення, наявних природних ресурсів, традицій господарювання, менталітету тощо. Наприклад, в українській родині та школі початку минулого століття завдання господарсько-економічного змісту зводилися до “балачок” типу: “Твій дідо мав 30 моргів землі, розділив, і тато дістав 7. Тато поділить, і ти дістанеш 1 або 2. Як будеш жити? Мусиш якось у два рази краще господарювати, як дідо і як батько, бо не вижиєш” [6]. Сьогоднішній учень оперує складнішими економічними

категоріями (менеджер, економічна доцільність, підприємництво, маркетинг, валютна система, попит, пропозиція, ринкова ціна, споживче благо тощо), однак етнічне середовище значно впливає на його розвиток, збагачуючи мовлення такими поняттями, як “етнічний бізнес”, “традиції господарювання”, “трудова династія”, “етногосподарські здібності” та ін.

У сучасному світі актуальним є розвиток традиційних сфер економічної діяльності, родинних трудових династій. У тісному міжетнічному полі багатонаціональних держав на ґрунті ринкових відносин кожна діаспорна група, як правило, прагне розвивати національно-побутову культуру, етнічні галузі виробництва.

Етнічне господарювання – поняття, що віддзеркалює залежність притаманних представникам етнічної спільноти нахилів і звичок до певних галузей господарювання від умов навколишнього середовища, в якому формувався етнос (особливо на початковому етапі) (С. Суглобін) [13]. Так, у США китайці активно популяризують традиційні рецепти свого харчування, відкриваючи в усіх країнах світу “китайські ресторани”. Яскравим взірцем етнічного бізнесу¹ зарубіжних українців слугують підприємства народних ремесел і промислів. Серед представників інших діаспор світу користуються попитом українські писанки та вишивки. Як бачимо, середовище проживання сприяє розвитку етноекonomічного мислення особистості, консолідації діаспорної структури задля створення етнічних галузей виробництва. Відповідно зберігаються характерні для українців, як і для інших народів, родинні трудові династії.

Ще однією важливою особливістю змістовної сторони економічного мислення є його *проблемний характер*, що передбачає тенденцію виявлення суб’єктом суперечностей, потреби пошуку шляхів для їх подолання, тобто проблемне “бачення” об’єктивної дійсності. Саме в постановці та визначенні способів розв’язання певних проблемних завдань чи не найбільшою мірою виявляється економічне мислення майбутнього фахівця. Адже в умовах ринку швидко знаходять себе люди ділові, працьовиті, які вміють швидко адаптуватися до мінливих умов, здатні до самостійного вибору сфери діяльності, ризику, творчості, підприємливості. Досвід засвідчує: українці здавна показали себе як умілі та працьовиті трудівники, які “можуть прекрасно виростити врожай, виготовити продукцію, але не завжди вміло цим розпорядитися – продати, обміняти тощо. Роками це за них робили інші, які або забирали то-

¹ Етнічний бізнес – підприємницька діяльність, яка пов’язана з розвитком етнічних сфер життєдіяльності; властива багатонаціональним державним утворенням, де елементи етнічної галузі виробництва набувають ознак монополізму [1, с. 128].

вар від виробника, грабуючи його, або виступали в ролі посередника щодо його збуту. Через це так важливо сьогодні формувати людину ринку” [5, с. 104], людину, котра б мислила професійно й економічно обґрунтовано.

І, нарешті, остання специфічна категорія – *варіативність*, що характеризує здатність особистості до різнопланового мислення, що уможлиблює розробку нею декількох варіантів розв’язання завдання для отримання достатньої бази даних і вибору оптимального варіанта.

Осмислюючи згадані особливості економічного мислення, доходимо висновку про їхній тісний взаємозв’язок, водночас практично жодна з них не виявляється в “чистому вигляді”, тому їх виокремлення – явище цілком умовне. Характеристика психологічних детермінант економічного мислення розширює уявлення про систему дидактичних вимог до педагогічних засобів його розвитку в умовах професійно-технічного навчального закладу. Головний шлях його формування – розв’язування творчих задач економічного змісту при вивченні дисциплін спеціалізації, оскільки єдиний засіб розвитку будь-яких цінностей зводиться до організації такої діяльності, яка вимагає актуалізації та функціонування цих якостей. Так, щоб сформувати і розвинути в учнів господарське сприймання дійсності та її проблемне бачення, доцільно постійно вивчати доступні предмети, процеси і явища, виявляти в них негативні сторони і суперечності та на цій основі формулювати будь-який вид цілеспрямованої людської діяльності, у тому числі навчальної. А предметом удосконалення в даному випадку можуть слугувати методи та прийоми розвитку пізнавальної активності учня, його робоче місце в ПТНЗ, наявні засоби навчальної інформації тощо. І хоч у результаті такого вдосконалення ми не маємо прямого “економічного ефекту”, потреба в ньому завжди існує, бо прагнення задовольнити її в кінцевому рахунку приводить до раціоналізації процесу навчання та якісної підготовки до будь-якої праці, зокрема підприємництва чи бізнесу.

Вирішення завдання розвитку економічного мислення майбутніх кваліфікованих робітників, їхньої підприємливості реалізується і через складання відповідних задач професійного спрямування, які, здебільшого, активізують їхню пошукову діяльність. У процесі розв’язання творчих завдань учні набувають досвіду використовувати економічні знання на практиці, мислити різнобічно, опановують навичками розв’язування та складання задач, елементами виробничо-трудової діяльності.

Добираючи способи діяльності для включення їх у зміст економічної освіти, І. Прокопенко справедливо акцентує на необхідності врахування підготовки учнів до основних форм економічної праці: виробничої, побутової, професійної та інших. Адже перехід до ринку, вирішення завдань підвищення

ефективності в економічній сфері супроводжуватиметься якісними змінами у виробництві [8, с. 66]. Не менш дієвою є організація роботи учнів, спрямованої на пошук різних варіантів розв'язання однієї й тієї ж економічної задачі з наступним обґрунтуванням оптимального способу її вирішення. Це сприяє розвитку варіативності мислення, його раціоналізму і практицизму.

Важливим завданням педагога у навчально-виховному процесі ПТНЗ вважаємо розвиток рефлексивного мислення майбутніх фахівців, усвідомлення ними його значення для творчого вирішення професійних завдань, що сприятимуть активізації самостійної пізнавальної діяльності, збагаченню їх професійного досвіду.

“*Рефлексія* – 1) розмірковування, наповнене сумнівами, суперечностями, аналізом власного психічного стану; 2) принцип людського мислення, який спрямовує його на осмислення й усвідомлення власних форм і передумов. Розрізняють елементарну, наукову та філософську рефлексію” [12, с. 240].

Професійна рефлексія – це співвіднесення своїх власних можливостей із вимогами обраного фаху, що допомагає в цілепокладанні, прогнозуванні результатів професійної діяльності. Тому заслуговують схвалення рефлексивні технології для вирішення навчально-виховних завдань задля розвитку рівня професійної рефлексії майбутніх фахівців.

Рефлексивність як особистісна якість пов'язана з творчістю у професійній діяльності, з осмисленням її особистісної та суспільної значущості. Саме рефлексивність, за М. Лук'яною, сприяє розвитку таких якостей, як емпатичність і гнучкість [4, с. 59]. Гнучкість мислительної діяльності визначаємо як важливу особливість професійної майстерності фахівця, оскільки вона передбачає самостійне перенесення засвоєних знань і вмінь у нові ситуації, визначення істотно нової функції відомого об'єкта, інтегрування раніше засвоєних способів діяльності задля вирішення творчих завдань тощо.

Резюмуючи викладене, доходимо висновку, що у структурі професійно-особистісних характеристик майбутнього фахівця ПТНЗ чільне місце належить його економічній компетентності, тобто сформованості відповідних економічних якостей (економічне мислення, підприємливість, творчість, здатність до самостійного прийняття рішення в конкретній виробничо-трудовій ситуації, працьовитість, готовність до економічного експерименту, мобільне пристосування до техніко-технологічних змін тощо). На основі узагальнень результатів досліджень професійно важливих якостей людини О. Санникова виокремлює ті, що мають універсальний характер: відповідальність, самоконтроль, стривоженість, емоційна стійкість, схильність до ризику тощо [11, с. 46]. До них відносимо: *господарність* як якісну характеристику будь-якої діяльності, незалежно від її конкретного змісту; *підприємливість* як якість

людини, що забезпечує досягнення нею найвищих результатів у самостійній господарській діяльності, отримання економічної вигоди через привласнення додаткового продукту; *діловитість* – висока організованість, що уможливує досягнення максимально можливих результатів за найменших затрат часу, засобів і фізичної активності; *працьовитість* – ставлення до професійної діяльності, що виявляється у кількості та якості її суспільно й особистісно значущих результатів; *відповідальність*, яка характеризується намаганнями людини поєднувати свої вчинки з нормативними вимогами суспільства, співвідносити власні потреби з наявними можливостями.

Рівень сформованості професійно значущих якостей детермінує успіх професійної діяльності особистості. Оволодіння майбутнім фахівцем “системою професійно важливих якостей”, куди входять “комунікативні, мотиваційні, характерологічні, рефлексивні, освітні, інтелектуальні, психофізіологічні властивості людини” [3, с. 733], у структурі особистісних характеристик як динамічне явище здійснюється поетапно відповідно до досягнення фахівцем професійної майстерності.

Формування та розвиток особистісно-професійних якостей учнів у педагогічному процесі ПТНЗ доцільно здійснювати в контексті вивчення теоретичних дисциплін, виробничого навчання, виробничої практики на підприємстві та в позанавчальній роботі. Важливим завданням викладачів і майстрів виробничого навчання визначено формування економічного мислення, підприємливості, діловитості, комунікативності, відповідальності, готовності до продукування нестандартних рішень тощо, передусім у процесі виробничої праці.

Ефективним педагогічним засобом розвитку професійних якостей, зокрема економічного мислення учнів професійно-технічного навчального закладу, слугує розв’язування задач відповідного змісту, складання яких ґрунтується на ретельному врахуванні специфічних особливостей означеного феномена (спрямованість на раціональне предметне перетворення об’єктів, процесів та явищ навколишньої дійсності засобами трудової діяльності; раціональне використання часу на виконання навчальних завдань; варіативність; проблемний характер мислення; економне використання навчальних матеріалів, електроенергії, води тощо) та народного досвіду господарювання. Професійна компетентність майбутніх фахівців виявляється через емоційно-ціннісне ставлення до отриманих економічних знань, аналіз економічної ситуації, урахування суб’єктивні чинники, а також відповідні способи діяльності, уміння орієнтуватися в умовах ринку, самостійно приймати правильне рішення, готовність до підприємництва й бізнесу.

Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо у вивченні рівня розвитку професійних якостей учнів ПТНЗ, їх професійної спрямованості,

розробленні науково-методичного супроводу процесу формування професійних якостей учнів у процесі вивчення фахових дисциплін, позаурочній виховній роботі та під час проходження виробничої практики, а також вивчення та використання зарубіжного досвіду в діяльності професійно-технічної освіти.

1. Будник О. Етноекономічна компетенція школяра : монографія / Олена Будник. — Київ : Івано-Франківськ, 2008. — 200 с.
2. *Выготский Л. С.* Собрание сочинений : В 6 т. / Л. С. Выготский. — Т. 5. — М. : Педагогика, 1983. — 369 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук ; гол. ред. В. Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
4. Лукьянова М. И. Психолого-педагогическая компетентность учителя / М. И. Лукьянова // Педагогика. — 2001. — № 10. — С. 56-61.
5. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія : методичний посібник / І. В. Мартинюк. — К. : ІСДО, 1995. — 160 с.
6. Плян виховної праці в школі // Учительське слово. — Львів, 1935. — Ч. 8. — С. 119.
7. Побірченко Н. Практико-орієнтована основа професійної адаптації учнів у професійно-технічних навчальних закладах до ринку праці / Н. Побірченко // Психолого-педагогічні основи професійної адаптації майбутніх фахівців : монографія / за ред. Г. П. Васяновича. — Львів : Вид-во “СПОЛОМ”, 2008. — С. 159—167.
8. Прокопенко І. Ф. Економічна освіта: теоретичні і методичні питання // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992—2002 : [збірник наукових праць до 10-річчя АПН України] / І. Ф. Прокопенко ; Академія педагогічних наук України. — Харків : ОВС, 2002. — Ч. 1. — С. 55—68.
9. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. — Х. : Прапор, 2009. — 672 с.
10. Розин В. М. Исследование мышления в работе Л. С. Выготского “Мышление и речь” [Текст] / В. М. Розин // Психологический журнал. — М. : Наука, 1997. — Т. 18. — № 5. — С. 129—138.
11. Санникова О. П. Эмоциональность в структуре личности / О. П. Санникова. — Одесса : Хорс, 1995. — 334 с.
12. Соціологія : словник термінів і понять / за заг. ред. Є. А. Біленького і М. А. Козловця. — К. : Кондор, 2006. — 372 с.
13. Суглобін С. Господарювання етнічне / С. Суглобін // Етнічний довідник. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://socd.univ.kiev.ua>.
14. Сухомлинська О. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін / О. Сухомлинська // Шлях освіти. — 2004. — № 2. — С. 2—6.
15. Daughtrey R. General Business / Daughtrey, Ristau, DeBrum. — USA : South-Western Co. Cincinnati, Ohio, 1981. — 630 p.
16. Wilson C. Economics: The Science of Cost, Benefit, and Choice / Wilson, Clark. — USA: South-Western Co. Cincinnati, Ohio, 1984. — 554 p.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2013

Е. Будник

**Экономические качества в структуре личностно-
профессиональных характеристик будущего специалиста**

Определены экономические качества как составляющие профессиональной готовности будущего специалиста. Автор анализирует особенности профессионального (экономического) мышления и акцентирует на необходимости его развития в учащихся в учебно-воспитательном процессе профессионально-технического учебного заведения.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, профессиональные качества, экономическое мышление, будущие специалисты.

О. Будник

**Economic Qualities in the Structure of Personal and Professional
Characteristics of the Future Specialist**

The article defines economic qualities to be the components of future specialist's professional readiness. The author analyzes the features of professional (economic) thinking and focuses on the need to develop it in students during the educational process in the vocational school.

Key words: professional training, professional qualities, economic thinking, future professionals.

Рецензент – кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник С. В. Зінченко